

"המקום" [ואפשר שכן כינו את השם מפני שחששו להוציא שם שמים ואמרו "מקום", כלומר רק רמז אני מזכיר במקום השם⁴], וא"כ בשפה המדוברת נעשה שם זה כאזכרה, וא"כ לרב שסובר שבעיני שם בכל ברכה א"כ המקום כולל שם, ולר' יוחנן שסובר שבעיני שם ומלכות בכל ברכה א"כ כינוי זה כולל שם ומלכות, והיינו שזה הוא האופן שבו מזכירים את השם והמלכות בשפה המדוברת⁵.

וכן הוא הענין כשהוא מברך בלשון ארמי בריך רחמנא וכו', והיינו שאין כוונתו להעתיק הברכה מלשון הקודש לארמית, אלא שהוא מדבר בשפה המדוברת, דאז רחמנא הוא במקום השם, ולדעת ר' יוחנן הוא גם במקום מלכות. וכן להלן שם בברכות [דף נ"ד ע"ב] דאמרו רבנן לרב יהודה "ברוך רחמנא דיהבך ניהלן ולא יהבך לעפרא", דהקשו הראשונים דבעיני מלכות, לפמש"כ לק"מ, דלשון רחמנא כולל מלכות ג"כ. והיינו שהיו מדברים כאדם המדבר לחבירו, ולפיכך דברו בלשונם ואמרו בריך רחמנא ולא כיונו לצאת ידי ברכה. ותדע, שהרי אמרו דיהבך לן ולא יהבך לעפרא, הרי שדברו אליו ולא אל הקב"ה, ולפיכך

דברו בשפה המדוברת, וכשדברו בלה"ק אמרו המקום במקום השם, וכשדברו בלשון ארמי אמרו רחמנא במקום השם. ובאמת מצינו הכי בפ"ק דשבת [דף י"ב ע"ב]: רי"א המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל וכו', ולהלן שם: זימנין אמר המקום יפקדך לשלום וזימנין אמר רחמנא ידכרינך לשלום וכו', הרי שכאן שהיו מדברים אל האדם [אל המתנחם או אל החולה], לא השתמשו בשם ה' אלא במקום או ברחמנא⁶.

ולפ"ז נפתח לנו פתח להבין את לשון הפסוק הכא: ויפגע במקום, והיינו כפי שפירש"י שיעקב באמת הא לא היה מוכן לזה, אלא שנתן דעתו לחזור להר המוריה ולא הרגיש שקפצה לו הדרך והוא נמצא כבר בהר המוריה — שהרי למחרתו אמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, ולפיכך [היה הוא רק] כמבקש בעלמא [ואפשר דלפיכך נשארה תפלת ערבית רשות], ולכן השתמש רק בשם המקום, שהוא רק כמבקש רחמים בעת צרה. ולפיכך גם נשאר שם זה בבקור חולים ובנחום אבלים, ודו"ק היטב.

כ"ח י"א. וישכב במקום הוא⁷.

4. בשיחה עם תלמידיו ביאר רבינו שלשון "המקום" ביאורו כמו "במקום", במקום לומר שם ד', רק אח"כ אמרו פשטים שונים — שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו וכדומה, אבל הפשט הוא כנ"ל.

5. לפי זה ביאר רבינו את נוסח ההגדה "ברוך המקום ברוך הוא וכו'", והיינו שכל ההגדה נאמרה בדרך סיפור, ואז לא הותר להזכיר שם ה' — דרך בדרך לימוד הותר לעשות כן, ולכן כשרצה בעל ההגדה לברך את שם ה' הזכיר שם "המקום" או שם "שנתן תורה לעמו ישראל" אבל לא הזכיר את ה', וכן בכל ההגדה אין להזכיר את שם ה' [אם לא כשאומר פסוק שלם], וכן היה מנהג רבינו.

6. בשיחתו עם תלמידיו ביאר רבינו שאצל חולה ואצל אבן נשאר כן הנוסח משום שבקשה זו אומרים בביתו של החולה ושל האבן ושם הרבה פעמים קורה שהבית אינו נקי לכך תיקנו שתמיד יאמר "המקום" במקום הזכרת ד', והוסיף שהיה מנהג של "אלטע ליטווישע פרוייען" כשהיו שואלים אותן לשלומם ולשלום משפחתם, היו אומרים "אדאנק דער וואס די הענט זענן נישט רייך", כך זה היה בזמנים שהיו יראים להזכיר שם ד', עכת"ד.

7. ענין זה נעבד וצורף מחדש מכמה מקומות בחידושי רבינו, מכת"י ומפי השמועה.

בדרך לחנות, מחליט הכן שהוא רוצה ללמוד תורה ומתיישב בבית המדרש ללמוד תורה. האם עכשיו הזמן ללמוד? הא תלמוד תורה נדחה מפני כל מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

בכדי להבין את הנחיצות והדחיפות של יעקב ללכת עכשיו לשיבתו של שם ועבר אנו צריכים מקודם להבין את התורה המיוחדת שנלמדה בבית מדרשם של שם ועבר, שהיתה שונה בהחלט מתורתם של אברהם ויצחק. האבות היו יושבים בישיבה¹⁰ ומרביצים תורה לכל הבא אליהם להסתחף בנחלתם. בבית מדרשם של האבות למדו תורה במדרגה הגדולה ביותר של אמונה ועבודת השם, מחוסנים לגמרי מהסביבה בחוץ ולא מושפעים ממנה כלל. ומזה הטעם כשראתה שרה שישמעאל "מצחק" עם יצחק ומשפיע עליו, מיד אמרה: גרש את האמה הזאת ואת בנה, כי בסביבתם של צדיקים גמורים אין מקום לאחד מסוגו של ישמעאל, והסכים הקב"ה על ידה.

לא כן היה אצל שם ועבר. שם, בנו של נח שנפלט מדור המבול, ניצל לא רק ממי המבול אלא גם מסביבתם של אנשי דור המבול ומהשתתתם¹¹. עבר נולד וחי בימי דור ההפלגה אלו שרצו לבנות מגדל וראשו

פירש"י וז"ל: לשון מיעוט באותו מקום שכב אבל י"ד שנים ששמש בבית עבר לא שכב כלילה שהיה עוסק בתורה עכ"ל. הנה לפי חשבון זה יוצא שיעקב לא היה בבית אביו שלשים ושש שנה, ארבע עשרה שנה שהיה אצל שם ועבר ועוד עשרים ושנים שנים שהיה בבית לבן. חז"ל⁸ מוסרים לנו שבאמת נענש יעקב על זה שהתרחק בכבוד אב ואם, ולכן יוסף נעדר מביתו עשרים ושנה שנה, אבל על הארבע עשרה שנה שהיה בבית שם ועבר לא נענש יעקב, ובהכרח ששנים אלו בבית תלמודו של שם ועבר היו כל כך נחוצים להתפתחותו הרוחנית של יעקב עד שהם דוחים את ענין כיבוד אב ואם שהתחייב בו.

ואמנם זה תמוה, דהרי יעקב בזמן שיצא מבאר שבע היה בן ששים ושלוש. הוא למד תורה עם אברהם זקנו עד גיל חמש עשרה [עיין לעיל בפרשת תולדות כ"ה פכ"ז]. ובשאר השנים הוא למד בשיבתו של יצחק⁹. מדוע אם כן היה כל כך נחוץ ליעקב עכשיו, במקום להקשיב לציוויו של הוריו לישוב בבית לבן ימים אחדים, לשבת וללמוד עוד ארבע עשרה שנה בישיבה זו? ואע"פ שבודאי גדל בתורה בזמן ההוא, מכל מקום איך זה פוטרו ממצות כבוד אב ואם, מהחיוב לטפל בהוריו הזקנים? הא למה הדבר דומה, לאב המצוה לבנו לקנות משהו בשבילו.

8. מגילה [דף ט"ז ע"ב]: גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר לא נענש וכו'. והנה בגמרא שם מוזכר רק עבר וכן הוא במדרש ורש"י, ורבינו בכל הענין מזכיר שהיה בבית שם ועבר, וכן הוא בשו"ת חת"ס [חור"מ סי' ט'], ועיין מהרש"א בח"א מגילה שם.

9. רמב"ם פ"א מעכו"ם הל"ג: ויצחק הודיע ליעקב ומינהו ללמד וכו'.

10. יומא [דף כ"ח ע"ב]: אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה כו' יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה וכו'.
11. עיין לעיל סוף פרשת בראשית שביאר רבינו ששם למד תורה זו מאביו נח, והיינו שכוחו של נח היה שהצליח לשמור את משפחתו שלא יושפעו מאנשי דור המבול, ותורה זו, תורת הגלות, מסר נח לשם, ושם ליעקב, ויעקב ליוסף וכמו שמבאר רבינו להלן.

מקיים את המצוה בשלמותה ובהידורה, ואילו לא היה עושה כן לא היה מקיים מצות כבוד אב בכלל. וכן הוא אצל יעקב, בלי ההכנה המיוחדת שהיתה דרושה לו אצל שם ועבר לא היה יכול לקיים את ציוויו של אביו ללכת לביתו של לבן ולסביבתו.

להלן בפרשת וישב [ל"ז פ"ג] כתוב וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו. ופירש"י וז"ל: ואונקלוס תרגם בר חכים הוא ליה כל מה שלמד משם ועבר מסר לו עכ"ל. מדוע דקדק רש"י לומר "כל מה שלמד משם ועבר", וכי לא היה לו את תורת האבות למסור לו? גם צריך לבאר, וכי לא מסר יעקב לשאר בניו את תורתו שלמד?

אמנם לפי מה שכתבתי יוכן היטב, דקבלה היה בידם מפי אברהם שצריכים הם עדיין לחיות בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, והלא צריך יעקב להכין את בניו לגלות זו, ומצינו שאמר לו הקב"ה לאברהם כברית בין הבתרים: ידע תדע כי גר יהיה זרעך, ולמה לו לדעת, אלא על כרחך הודיעו כן על מנת שידעו כי עליהם להכין את עצמם לחיי הגלות, ומכיון שיוסף היה זה שהתגלגל לסביבת הרשעים והיה צריך לעמוד לבדו נגד כל הנסיונות שעמדו לו, והוא זה שעליו נפל העול להכין את המקום לבני יעקב לירד למצרים¹², היה יעקב מוכרח למסור דוקא לו את התורה המיוחדת הזאת, תורת הגלות, תורת שם ועבר. ואמנם האחים, שבטי ישראל, שלא ידעו את הסיבה מדוע לומד

בשמים כדי למרוד בהקב"ה, אבל הוא לא נסחף עמהם ונשאר בצדקתו. רק שם ועבר, שרידים מדורות ומסביבות מושחתים, ולא אברהם ויצחק, היו יכולים ללמד ליעקב תורה הנצרכה לו כדי שיוכל להשאר בתומתו בסביבתו של לבן, איש מושחת ורשע. ולא רק לבן עצמו, אלא כל אנשי המקום היו רמאים, שהרי מצינו שלבן אסף את כל אנשי המקום ועשה משתה, ואעפ"כ לא נמצא א' שיגלה לו שלבן מתכוון לרמותו, וכמש"כ במדרש [בראשית רבה פרשה ע' אות י"ט]] שהיו כולן מקלסין קודמוי ואמרין הא ליא ליא, והרי כולם שחקו על מרמה זו¹². ולכן היה יעקב צריך לקלוט בתוכו סוגיות שונות איך לשבת בסביבה של רשעים ורמאים ואעפ"כ להחזיק בתום ויושר, ולזה הוצרך לבית מדרשו של שם ועבר.

לפי זה לא היה יכול יעקב לקיים את ציוויו של אביו ללכת לביתו של לבן אלא א"כ היה עוצר בדרכו בבית מדרשם של שם ועבר, כי בודאי לא היו הורי יעקב רוצים שילך ללבן אם בסופו של דבר לא יוכל לצאת משם ולהכריז "עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים", ובאופן שכזה הריהו מקיים ציוויו של אביו כהוגן. עכשיו אין זה דומה אלא לאב שצווה לבנו לקנות לו לולב ואתרוג לסוכות, ובדרך לחנות החליט הבן שאין הוא בקי מספיק בהלכות הד' מינים ועליו לשנן בבית המדרש את ההלכות. האם נאמר שהוא אינו מקיים את מצות אביו? אדרבה הוא

12. בחידושו לפרשת כי תבוא [כ"ו פ"ה] ביאר רבינו בזה תיבות "ארמי אבד אבי", והיינו שאף שיעקב התנהג עמהם באחזה שהרי קראם "אחיי" [להלן כ"ט פ"ד], מכל מקום הם לא החזירו לו את האחזה אלא כל אנשי ארם רצו להאביד את יעקב ולא רק לבן, ועיי"ש.

13. ועיין בדברי רבינו להלן בפרשת ויגש [מ"ז פ"ד] שביאר איך בדיוק הכין יוסף את המצריים לשיבת הגלות של בני ישראל.

יעקב עם יוסף יותר תורה מאשר למד אתם נתקנאו בו, דחשבו שרק הוא יזכה לקבלת התורה, אבל האמת הוא דלהם הספיקה תורת האבות, ורק יוסף הוצרך לתורת שם ועבר¹⁴. [ובאמת מצינו שישנה תורת ארץ ישראל, היינו מצות התלויות בארץ, כמו כן יש לנו תורת הגלות, כי שם הנסיונות אחרים וההלכות שונות, וכדמצינו שבעל חפץ חיים ז"ל חיבר משנה ברורה לכל ישראל ושלחן ערוך אחר לאנשי הצבא בספר מחנה ישראל.]

כ"ח, י"א. וישכב במקום ההוא.

פירש"י ז"ל: אבל י"ד שנים ששמש בכית עבר לא שכב וכו'. רש"י משתמש בלשון "שמוש" מה שלמד בבית עבר¹⁵, והיינו שהיו משניות מקובלות שכל בית מדרש פירשן על פי דרכו, ודו"ק¹⁶.

כ"ח, י"ד. ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה וגו'.

לעיל בפרשת לך לך [י"ג פי"ד] כתיב שא נא עיניך גו' צפונה ונגבה וקדמה וימה וגו'. ואפשר דלעיל שהיה אברהם הולך ממצרים לארץ ישראל שהיו פניו לצפון.

ולפיכך כשאמר לו "שא נא עיניך וראה" רואה מתחלה הצפון ואח"כ רואה הדרום, אבל עיקר עמידתו היא לצפון ולפיכך המזרח הנה מימינו ולפיכך הקדימו למערב. [וכן] במשה רבינו, שהיה בעבר הירדן, כתוב בפרשת ואתחנן [ג' פכ"ז] שא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה¹⁷. אבל כאן שיעקב דימה שהנהו כבר בחרן והוא משתוקק לארץ ישראל התחיל מימה¹⁸, וכיון שכן הזכיר הצד שכנגד דהיינו מזרח, ואת הצפון הקדימו לדרום וכמו שהקדימו אותו בכל מקום, עיין בתהלים [פ"ט פי"ג] וצפון וימין אתה בראתם, ושם [ק"ז פ"ג] ממזרח וממערב ומצפון ומים, עיי"ש¹⁹.

כ"ח, י"ח. ויצק שמן על ראשה.

כתב ראב"ע ז"ל: להכירה בשובו עכ"ל. לא ידעתי מה כיון בזה, הא בפשוטו משמע שהמצבה לד' היתה לנסך עליה נסכים, כדמצינו לקמן בפרשת וישלח [ל"ה פי"ד] ויצב יעקב מצבה גו' ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן. ועיי"ש בראב"ע שכתב ז"ל: ויסך עליה נסך מים או יין והטעם שרחץ אותה ואחר כך יצק עליה שמן וכו', וזה דוחק, ואמאי לא נפרש כפשוטו. ועיין

14. ועיין בדברי רבינו להלן [מ"ה פכ"ח] שביאר שיעקב העיד שיוסף גדול ממנו בתורה הזאת, עיי"ש.

15. היינו שבגמרא הלשון הוא "שהיה בכית עבר", ובמדרש הלשון הוא "שהיה טמון בכית עבר", ורש"י שינה וכתב לשון "שמוש".

16. היינו ע"פ הגמרא בברכות [דף מ"ז ע"ב]: אפי' קרא ושנה ולא שמש ת"ח הרי זה עם הארץ, ופירש"י ז"ל: שלא שמש ת"ח הוא הגמרא התלויה בסברא שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים ביחד ועוסקים בכך וכו'. וע"ע ברש"י סוטה [דף כ"ב ע"א] ד"ה ששונין.

17. הכוונה שגם אצל משה נכתב באופן שהוא אצל אברהם, אלא מכיון שהיה משה בעבר הירדן ואמר לו להסתכל לארץ ישראל, א"כ הראייה הראשונה היא לצד מערב ואח"כ רואה המזרח, וכיון שעיקר עמידתו היא למערב א"כ צפון הוא בימינו ולפיכך הקדימו לדרום.

18. דחרן, שהוא בפדן ארם, הוא במקצוע מזרחית צפונית של ארץ ישראל.

19. וכן הוא בהרבה מקומות. אבל עיין בקהלת [א' פ"ו] הולך על דרום וסובב על צפון, ושם [י"א פ"ג] ואם יפול עץ בדרום או בצפון. ועוד עיין בחידושי רבינו על מסכת דמאי [פ"ה מ"א] מה שתמה על התוי"ט בזה, ועיי"ש.